

„TĚLESNÁ JINAKOST“ JAKO KATEGORIE HISTORICKÉ ANALÝZY

EDITORIAL

Kateřina Kolářová, Lucie Storchová¹

“Bodily Difference” as a Category of Historical Analysis

The collection of texts that we present in this special section introduces disability and bodily difference as a category of historical analysis. In the editorial we argue against the so-called minoritising view of disability and for an approach that discloses disability as a material effect of power/knowledge system and historical processes of normalisation. The presented texts were originally read at a conference *Representation of bodily difference through interdisciplinary perspective* (October 6-7th, 2010). It was its aim to discuss the analytical potential of “disability” and to instigate interest in disability-based historical analysis and research. The students and junior researchers oriented event was followed by an international conference *Crippling Neoliberalism: Interdisciplinary Perspectives on Governing and Imagining Dis/Ability and Bodily Difference* (October 8-9th, 2010), both of the event were organized with the support of School of Humanities, Charles University and the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of the Czech Republic.

Tematický blok je výstupem konference *Reprezentace odlišného těla v interdisciplinární perspektivě*² pořádané katedrami obecné antropologie a genderových

1 Uvedené pořadí jmen je abecední, nesouvisí s mírou autorského a editorského podílu na tomto textu ani na celém tematickém bloku. Tematický blok i tento úvod jsou výstupem Výzkumného záměru Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy „Antropologie komunikace a lidské adaptace“ (MSM 0021620843).

2 Program konference je dostupný na http://www.flu.cas.cz/files/uploaded/UserFiles/File/odlisne_telo_program.pdf; program anglického sympozia pak na http://www.flu.cas.cz/files/uploaded/UserFiles/File/cripp_prog.pdf. Na organizaci obou konferencí se dále podíleli studující katedry genderových studií (Jitka Dvořáková, Kristýna Kaválková a Daniela Komanická) a katedry obecné antropologie (Zuzana Schreiberová a Filip Herza).

studí FHS UK ve dnech 6. a 7. října 2010, která byla tematicky propojena s navazujícím rozsáhlým mezinárodním sympoziem *Crippling Neoliberalism: Interdisciplinary Perspectives on Governing and Imagining Dis/Ability and Bodily Difference*.³ Jak sám název napovídá, hlavním cílem české části projektu bylo otevřít pro širší badatelskou obec problematiku reprezentací tělesných odlišností, a to z hlediska historických i současných politik těla a přístupů nejružnějších humanitních disciplín. Kromě prezentace konkrétních empirických projektů se konference soustředila především na teoretické přístupy a konceptualizace tělesné jinakosti diskutované v současném zahraničním bádání. Tyto debaty jsou v následujícím tematickém bloku zastoupeny recenzní částí, v níž jsou představeny a analyzovány zásadní nové zahraniční monografie, které jsou příkladem historických analýz v rámci disability studies a týkají se politik označování tělesné diference a nakládání s ní.

Konference byla koncipována primárně jako studentské a doktorandské mezioborové fórum, čemuž nakonec odpovídá i složení tematického bloku – s výjimkou studií editorek a českého překladu přednášky přední britské badatelky na poli disability studies Margrit Shildrick se jedná výhradně o výstupy diplomních a disertačních projektů. Poskytnout prostor pro prezentaci badatelských výsledků nejmladší generace bylo od počátku jedním z hlavních cílů celého projektu.

Podobně jako konference, tak i tento blok tematicky a analyticky propojených studií⁴ chce představit jednak nová témata související s „tělesnou jinakostí“ (ať už byla v závislosti na historické epoše pojímána jako „monstróznost“, „invalidita“, „postižení“ či „zdravotní znevýhodnění“). Současně jsme však chtěly – a to je zásadnější ambice velké části zde představovaných statí – ukázat možnosti, které „tělesná jinakost“ nabízí (nejen) historickému bádání jako „kategorie“ a analytická perspektiva. Přednosti i úskalí práce na poli dis/ability history se hodnotí v bloku recenzí, nejzevrubněji v recenzi Lucie Storchové. Na tomto místě tedy pouze shrňme, že náš tematický blok pracuje s tělesnou jinakostí jakožto s kategorií diference, která, podobně jako rasa, etnicita, gender, sexualita či sociální třída napomáhala vytvářet dobové mocenské hierarchie a sociální asymetrie. Koncepty somatizované, do těla vepsané odlišnosti jakožto historicky situova-

3 Recenze Ivy Šmídové na konferenci vyšla pod názvem *Jak taky zmrazit Neoliberalismus* v časopise Gender, rovné příležitosti, výzkum (<http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2011032619>), další recenze od Rachel Gorman vyšla v časopisu Cargo 1–2/2010, s. 209–211.

4 Vzhledem k zaměření časopisu *Dějiny – teorie – kritika* jsme vybraly jen část příspěvků, které na konferenci zazněly. Rozhodujícím kritériem pro nás bylo, zda studie přímo tematizují historické politiky (byť v některých případech s jasným aktuálním přesahem do současnosti).

né a historickými kontexty a diskurzy produkováné konstrukty odrážejí nejen způsoby, strategie a formy zpracovávání jinakosti, ale jsou zásadní pro výzkum konceptů kolektivních identit, imaginací společenských těl a jejich biopolitické správy/governance.

K načrtnutí analytických možností konceptu (tělesné) jinakosti je možné hledat inspiraci u jiných „minoritních“ diskurzů. Eve Kosofsky Sedgwick,⁵ přední teoretička studií sexuality, pro zřehlednění teoretických debat navrhla dva pomocné ideálnětypické modely přístupů k sexualitě a sexuální jinakosti: přístupy zkoumající diferenci ve vztahu k minoritě („minoritizing“) na jedné straně a přístupy vztahující diferenci k celku společnosti („universalizing“) na straně druhé. První z nich se již v české vědecké obci prosazují, přestože většinou ne v rámci historických věd (i zde se sice témata spojená s tělesnou odlišností objevují, avšak nejsou zpracovávána pomocí analytického instrumentária z oblasti disability studies). Přes svůj přínos má „minoritizující“ pohled mnohá rizika. Ta koneckonců dobře ilustruje způsob, jakým se provádějí analýzy „postižení“ v českém kontextu. Jedním z klíčových rizik/problémů „minoritního“ přístupu je konceptuální „uzavření“ kategorie tělesné jinakosti ve vztahu (a pouze ve vztahu) k těm identitám a subjektivním pozicím, které již jsou s touto jinakostí spojovány (v případě tělesné jinakosti nejčastěji s lidmi s postižením). Tato redukce následně přispívá k esencializaci a zvěčnění diferenčních kategorií samotných. Univerzalizující přístup naopak charakterizuje snaha opustit „minoritní“ optiku. V případě konceptualizací tělesné jinakosti jde pak o to, představit tuto kategorii jako diferenci, která se v závislosti na historických kontextech různými způsoby podílela na konstruování zdánlivě generického subjektu a podobně bezpříznakové kolektivní identity. Cílem této perspektivy je ukázat, jakým způsobem se koncepty tělesné jinakosti stávají součástí základních organizačních struktur a principů fungování historických i současných společností i jedním z pilířů jejich diferenčních a mocenských hierarchií. V tomto smyslu univerzalizující perspektiva přesahuje rámce vymezující „jinou“ minoritu. Právě absence této analytické úrovně je v českém akademickém prostředí velmi markantní. Tělesná jinakost převedená do diskurzu „zdravotního znevýhodnění“ či neproblematizovaného „postižení“ figuru jinakosti nejen naturalizuje (ve smyslu faktického stavu těla či mysli), „minoritizuje“ (ve smyslu kolektivní charakteristiky, která je základem komunitních vazeb i zájmů určité skupiny), ale především ji takto zbavuje analytického potenciálu.

5 EVE KOSOFSKY SEDGWICK, *The Epistemology of the Closet*, Berkeley 1990.

Snaha o propojení obou analytických perspektiv a hledání souvztažností mezi strategiemi konstruování „tělesně jiné/ho“ a tím, jakým způsobem strategie definování, exotizace, vylučování, ale i rehabilitující a léčící inkluze fungovala jako konstitutivní prvek vytváření normativních a „normálních“ identit, ať již individuálních nebo kolektivních, je společným rysem většiny textů tohoto bloku. Koncept „tělesně jinakosti“, který představuje více či méně reflektovaný a teoreticky propracovaný spojník jednotlivých statí a který zde nabízíme jako kategorii historické analýzy, je jednak situován v oblasti disability studies, ale také explicitně odkazuje k již etablovaným konceptualizacím somatizované jinakosti v rámci genderových studií, studií sexuality, etnických studií, „critical whiteness studies“ aj. Mimo jiné se tak nabízí i pro explicitně intersekcionalní analýzu, kdy „monstrozita“, „invalidita“, „postižení“ apod. vystupují jako interdiskurzivní performativní konstrukty. Jak podotýká Susan Schweik, „postižení je velmi často prezentováno jako homogenní a monolitická kategorie“,⁶ a tak se daří skrývat působení jiných (diferenčních) kategorií a vazby mezi nimi. Intersekcionalní potenciál „tělesně jinakosti“ jako analytické kategorie podtrhuje i interdisciplinární zázemí jednotlivých autorek a autorů. Jako celek tedy nabízí soubor statí interdisciplinární přesahy do oblastí literární vědy, sociálních a genderových studií i do pole historické antropologie. Ve studiích se pak konkrétně uplatnily především feministické teorie, teorie diskutované v rámci disability studies, postfoucaultovské analýzy diskurzu a (bio)moci, queer kritika atd.

Tematický blok otevírá text Margrit Shildrick *Mimo řád: Genealogie zrůdnosti*, který původně zazněl jako zvaná úvodní přednáška celého sympozia. Shildrick sleduje historické proměny konceptu monstrozity a zvláště pak hledá spojnice a rozdíly mezi staršími pojetími a modernistickým vymezením jinakosti jakožto „postižení“. Koncept genealogie mimo-řádnosti a mimo-normality, který Shildrick představuje, pak působí jako spojnice všech textů. Kromě historických proměn imaginací tělesné jinakosti a přerodu řádů monstrozity avšak Shildrick sleduje i afektivní politiku jinakosti, v níž spatřuje interpelativní sílu iluze generického ne-postiženého a způsobilého subjektu.

Stať Hany Matějkové „*Svět k skonání táhne*“. *Reflexe monstrózních porodů v rané novověké českojazyčných naučných a homiletických pramenech a pramenech lidové provenience* vztahuje koncept tělesné jinakosti k problematice monstrózních porodů. Matějková představuje české prameny raného novověku, které zasazuje do kontextu převážně z německojazyčné oblasti a debat o interpretaci výrazné

6 SUSAN M. SCHWEIK, *The Ugly Laws: Disability in Public*, New York-London 2009, s. 141.

tělesné jinakosti novorozenců z 16. a 17. století. Následující stati Filipa Herzy, Lucie Storchové a Kateřiny Kolářové mapují z různých perspektiv historické proměny konceptualizací monstrozit a tělesných jinakostí v rámci moderního paradigmatu. Filip Herza a Lucie Storchová se věnují v českém kontextu zatím neprobádanému tématu „freak shows“ a imaginacím těl, které kolísají mezi abjekcí a exotizující rétorikou údivu. Obě stati spojuje také snaha poukázat na to, jakým způsobem se exotizující pohled a vizuální politika difference stávala součástí národní identity a napomáhala ji utvářet, a působila tak jako disciplinační mechanismus, který produkoval představy o (zdravé, způsobilé a normativům normality odpovídající) komunitě.

Herzova studie *Singer's Midgets v karlínském divadle Theatre Varieté. Strategie reprezentace tělesné odlišnosti v Praze 20. let 20. století* mapuje výjimečnou návštěvu cirkusu Singer's Midgets v karlínském divadle Varieté v roce 1928. Všimá si především mediální prezentace a zachycení veřejných aktivit členů a členek cirkusového souboru a toho, jakým způsobem „pohled zblízka“ na tělesnou jinakost lidí malého vzrůstu sloužil k potvrzování středostavovských hodnot a prvorepublikové státnosti. Lucie Storchová (znovu)objevila českou verzi slavného německého „pediskriptu“ Karla Unthana z pera Františka Filipa, který se proslavil pod pseudonymem „Bezruký Frantík“. Její stať „*Z našich neúplných těl vytryskovala chuť k práci.*“ *Gender, normalita a produktivita v autobiografickém psaní prvorepublikových „bezrukých zázraků“* představuje intersekcionalní analýzu způsobů, jakými byla tělesná „vada“, „nedostatečnost“ a „invalidita“ propojena s prvorepublikovými ideologiemi (hetero)normativní maskulinity a povinné tělesné zdatnosti performovanými především prostřednictvím normativů práce, soběstačného „self-mademanství“ a individualismu.

Na intersekcii konceptů tělesné difference s jinakostí definovanou diskurzí genderu a sexuality se soustředí texty Kateřiny Kolářové a Dity Jahodové. Studie Kateřiny Kolářové „*Historie jednoho šťastného manželství.*“ *Rehabilitovaná jinakost, normativní identity Havelocka Ellise a jejich konstitutivní „druhé“* se vrací k historické kategorii invertismu a ukazuje, jakým způsobem metaforizace jinakosti, které se ve starším historickém bádání kategorizovaly pouze jakožto dobové manifestace diskurzu homosexuality, v sobě zahrnují normativní definice normality sexuální, genderové a normality odvozené od kategorie způsobilosti a povinné (tělesné) zdatnosti. Dita Jahodová pak v textu *Konceptualizace transsexuality v českém medicínském diskurzu a dokumentárním filmu po roce 1989*, sledujícím diskurzivní konstruování transsexuality, navazuje na téma historických konceptualizací genderových a sexuálních identit. Jahodová rovněž ukazuje, jakým způsobem slouží (hetero)normativní definování genderu jako nástroj k normalizaci toho, co je vnímáno jako nesrozumitelná a problematická jinakost těla. Jahodová

sleduje proměny sexuologických koncepcí po roce 1989 a na základě konfrontace se současnými českými dokumentárními filmy dokládá sílu a určující roli sexuologického vymezení transsexuální identity. To, že existují i jiné diskurzy identity, pak dokládají představené příklady dokumentární produkce ze zahraničí.

Zaměření na různé historické epochy otvírá jeden z možných pohledů na historické genealogie imaginací tělesné jinakosti, při němž do popředí vystupuje historická formace normality a řádu (ne)způsobilosti, jež se prosadila na úkor ambivalentnějších konceptů monstrozity. Jednou z otázek, které si texty z různých perspektiv kladou, je ta, jaké artikulační a explikační možnosti pro srozumitelnou konceptualizaci tělesné jinakosti existovaly v daných historických kontextech, ale také k jakým normativním diskurzům byla tělesná jinakost vztažována či pro konstruování jakých normativních identit jí bylo využíváno.

Přes výše načrtnuté propojení jsou jednotlivé eseje osobitými texty; jejich autorky a autoři přistupují k tělesné jinakosti z různých perspektiv, vždy více či méně spřízněných s konstruktivistickými východisky disability studies. Přestože se nad texty vedla řada diskusí, studie nakonec poukazují na individuální představy o historické vědě a její angažovanosti, formě odborného výkladu, intelektuálním stylu či samotné formě odkazování k tělesné diferencii. Přes naše editorské preference jsme se rozhodli v tomto smyslu do textů nezasahovat.

Doufáme, že vybrané studie „demonstrují“ více než jen širokou škálu možností, jak badatelsky přistupovat k problematice odlišného těla a jeho reprezentací v různých historických kontextech. Jakkoli jsme se nebránily ani konzervativnějším pojetím, bude již při letmém prolistování čtenářům a čtenářkám tematického bloku jasné, že většina autorů a autorek praktikuje specifický model historické vědy, který je v porovnání s mainstreamovou českou historiografií „jiný“. Ať už je to u většiny autorů a autorek dáno vědomou reflexí nebo samotným vzděláním na specifické instituci, jedná se o pojetí historie jako sociální vědy, která produkuje badatelské otázky v závislosti na teoretických diskusích probíhajících v jiných intelektuálních polích sociálních a humanitních věd, z těchto diskusí přebírá analytické nástroje, konceptualizace a pojmy, s nimiž pak přichází ke konkrétnímu historickému empirickému materiálu.

Závěrem chceme poděkovat institucím, bez jejichž pomoci by nebylo možné konferenci, jejímž je tematický blok výstupem, zorganizovat. Pořádání konference bylo financováno z Výzkumného záměru Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy „Antropologie komunikace a lidské adaptace“ (MSM 0021620843), za pomoc při organizaci dále děkujeme dobrovolníkům a dobrovolnicím z řad studujících a Filosofickému ústavu AV ČR. Časopisu *Dějiny – teorie – kritika* bychom pak rády poděkovaly za publikování tematického bloku a anonymním recenzentům/kám za jejich cenné reflexe a připomínky.